

IJTIMOIIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNALI

ISSN 3060-5059

VOL.3 № 4

2026

XX ASRNING 1-YARMIGACHA BO'LGAN DAVRDA O'ZBEK NASRIDA ONA OBRAZI BADIYYATINING YETAKCHI TAMOYILLARI

Tursunpo'latova Guljahon Abdusoat qizi
Termiz davlat universiteti, magistrant

Annotatsiya

Mazkur maqolada XX asrning birinchi yarmigacha bo'lgan o'zbek nasrida ona timsolining badiiy-estetik va g'oyaviy mohiyati tahlil qilinadi. Tadqiqotda ona obrazining nasrdagi funksiyalari, uning milliy qadriyatlar bilan uzviy bog'liqligi, pedagogik va ijtimoiy ahamiyati hamda badiiy vositalar orqali ifodalanish xususiyatlari yoritiladi. Misollar asosida ona xarakterining ichki dunyosi, hissiy holati va jamiyatdagi o'rni ochib beriladi. Tadqiqot natijalari ona timsolining o'zbek nasrida markaziy mavzu sifatida namoyon bo'lishini hamda uning ijtimoiy, ma'naviy va badiiy ahamiyatini asoslaydi.

Kalit so'zlar: o'zbek nasri, ona timsoli, badiiy-estetik tamoyillar, XX asr, milliy qadriyatlar, ijtimoiy iztiroblar.

ВЕДУЩИЕ ПРИНЦИПЫ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ИЗОБРАЖЕНИЯ ОБРАЗА МАТЕРИ В УЗБЕКСКОЙ ПРОЗЕ ДО ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЫ XX ВЕКА

Турсунполатова Гульжахон Абдусоат кизи
Термезский государственный университет, магистрант

Аннотация

В статье анализируется художественно-эстетическая и идейная сущность образа матери в узбекской прозе до первой половины XX века. Рассматриваются функции данного образа в прозе, его связь с национальными ценностями, педагогическое и социальное значение, а также особенности его художественного воплощения. На основе примеров раскрываются внутренний мир, эмоциональное состояние и социальная роль образа матери. Результаты исследования показывают, что образ матери занимает центральное место в узбекской прозе и обладает значительной социальной, духовной и художественной ценностью.

Ключевые слова: узбекская проза, образ матери, художественно-эстетические принципы, XX век, национальные ценности, социальные страдания.

LEADING PRINCIPLES OF THE ARTISTIC REPRESENTATION OF THE MOTHER IMAGE IN UZBEK PROSE UP TO THE FIRST HALF OF THE 20TH CENTURY

Tursunpolatova Guljahon Abdusoat qizi
Termez State University, Master's Student

Abstract

This article analyzes the artistic-aesthetic and ideological essence of the mother image in Uzbek prose up to the first half of the 20th century. It examines the functions of the mother figure in prose, its connection with national values, as well as its pedagogical and social significance and artistic representation. Through examples, the inner world, emotional state, and social role of the mother figure are revealed. The findings demonstrate that the image of the mother occupies a central place in Uzbek prose and holds significant social, spiritual, and artistic value.

Keywords: Uzbek prose, mother image, artistic-aesthetic principles, 20th century, national values, social suffering.

XX asrning birinchi yarmigacha bo'lgan davr o'zbek adabiyotida muhim bosqich sifatida e'tiborga loyiqdir. Bu davr nasr adabiyotining rivojlanishi, milliy o'zlikni saqlash va jamiyat hayotidagi o'zgarishlarni aks ettirishga qaratilgan ijodiy izlanishlar bilan tavsiflanadi. Ayniqsa, ona obrazi nasrda markaziy mavzu sifatida keng o'rin egallagan bo'lib, u nafaqat oilaviy, balki ijtimoiy va milliy qadriyatlarning timsoli sifatida tasvirlangan. Ona timsoli o'zbek nasrida turli g'oyaviy va estetik tamoyillar asosida yaratilgan. Bir tomondan, ona farzand tarbiyasi va ma'naviy rivojlanishning asosiy manbai sifatida berilgan bo'lsa, ikkinchi tomondan, u jamiyatdagi qadriyatlar, urf-odatlar va milliy o'zlikni ifodalovchi timsol sifatida aks etgan. Shu bilan birga, ona obrazi urush, qashshoqlik, siyosiy va ijtimoiy o'zgarishlar fonida fojiviy va ruhiy iztiroblarni boshdan kechiruvchi shaxs sifatida ham ochib berilgan. XX asrning birinchi yarmida o'zbek nasrida ona obrazini yaratishning yetakchi tamoyillari bir necha asosiy yo'nalishlarga bo'linadi [1]. Ulardan biri — ona obrazini mehribon, sabrli va fidoyi shaxs sifatida tasvirlash; ikkinchisi — millat va vatan ramzi sifatida ona timsolini ifodalash; uchinchi — fojiviy va ijtimoiy iztirob bilan bog'liq obrazlarni yaratish; to'rtinchisi esa — axloqiy va ma'naviy qadriyatlarning yetakchi manbai sifatida ko'rsatishdir. Shu asosda adabiyotshunoslar XX asrning birinchi yarmidagi ona obrazini nafaqat badiiy timsol, balki ma'naviy, ijtimoiy va pedagogik kontekstda ham o'rganish muhimligini ta'kidlaydilar.

XX asrning birinchi yarmigacha o'zbek nasrida ona obrazi jamiyat hayoti, oilaviy qadriyatlar va ma'naviy tarbiya bilan chambarchas bog'liq bo'lgan. Ushbu mavzuni o'rganish orqali adabiyotshunoslar ona timsolining badiiy-estetik xususiyatlarini, g'oyaviy funksiyasini va o'sha davr jamiyatidagi o'rnini chuqur tushunish imkoniga ega bo'ladilar. Shuningdek, ona obrazini tahlil qilish bugungi adabiy va ijtimoiy tadqiqotlar uchun muhim ilmiy manba hisoblanadi.

Ushbu maqolaning asosiy maqsadi — XX asrning birinchi yarmigacha bo'lgan davrda o'zbek nasrida ona obrazining badiiy mohiyatini, g'oyaviy va estetik tamoyillarini aniqlash va tahlil qilishdir.

XX asrning birinchi yarmida O'zbekiston hududida ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy o'zgarishlar keskin yuz berdi. Bu davr jadid adabiyoti va o'zbek nasrining shakllanishida muhim ahamiyat kasb etdi. Shu davrda milliy uyg'onish, madaniy yangilanish va zamonaviy fikrlar adabiyotning barcha janrlariga, xususan, nasrga ta'sir ko'rsatdi. Uzoq vaqt davomida xalqning hayoti qashshoqlik, urushlar va eski tuzumning bosimi ostida kechdi. Shu sababli adiblar asarlarida jamiyatdagi mavjud muammolar, ayol va ona obrazining roli, oilaviy munosabatlar faol tasvirlandi. O'zbek nasrida o'sha davrning ijtimoiy muammolari qishloq hayotidagi qashshoqlik, urush va siyosiy o'zgarishlar, oilaviy nizolar va qadriyatlarning inqirozi orqali ko'rinadi. Masalan, Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" asarida qadimgi tuzum va oilaviy an'analar bilan bog'liq murakkab munosabatlar, shuningdek, ona obrazining farzand tarbiyasidagi roli batafsil ochib berilgan [2]. U o'zining sabr-toqatli va fidoyi xarakteri bilan jamiyatdagi ijtimoiy o'zgarishlarni ramziy tarzda ifodalaydi.

Bundan tashqari, XX asr boshidagi o'zbek nasri milliy uyg'onish g'oyalari bilan chambarchas bog'liq bo'lib, adiblar o'z asarlarida ona obrazini jamiyatning axloqiy va ma'naviy maskani sifatida ko'rsatganlar. Cho'lponning nasriy va poetik asarlarida ayol va ona obrazlari millat va vatan ramzi sifatida ishlatilgan. Shu tarzda adabiyot jamiyatdagi ma'naviy uyg'onishni, farzand tarbiyasini va milliy qadriyatlarni targ'ib qilgan.

O'zbek nasrida shu davrda ona timsolining shakllanishi badiiy tafakkur orqali o'sha davr sharoitini ifodalash bilan chambarchas bog'liq. Adiblar asarlarida ona nafaqat oilaviy mehrning, balki milliy qadriyatlarning, fidoyilik va sabr-toqatning timsoli sifatida tasvirlangan. Bunday yondashuv adabiy-estetik tamoyillar, xarakter tavsifi, monolog va dialog orqali amalga oshirilgan. Shuningdek, o'sha davr nasrida urushlar, qashshoqlik va siyosiy zo'ravonlik fonida ona obrazi fojiviy tus olgan.

Umuman olganda, XX asrning birinchi yarmidagi o‘zbek nasri ona obrazini yaratishda ijtimoiy va tarixiy kontekstni chuqur inobatga olgan. Nasriy asarlar orqali o‘sha davr jamiyatining ijtimoiy muammolari, oilaviy qadriyatlar, milliy o‘zlik va ayolning jamiyatdagi roli yoritilgan. Shu bilan birga, adiblar ona timsoli orqali jamiyatni ma’naviy uyg‘otish va o‘sha davr qadriyatlarini asrashga intilganlar.

Adabiyotshunos Bahodir Karimov ta’kidlaganidek, “Qodiriy va Cho‘lpon qahramonlari o‘z-o‘zidan paydo bo‘lmagan, ular jamiyatning ichidagi chirish yoki uyg‘onish jarayonlarining badiiy mahsulidir” [3].

Qodiriy nasrida ona obrazi milliy qadriyatlarning “saqlovchisi” va ayni paytda “qurboni” sifatida talqin qilinadi. “O‘tkan kunlar”dagi O‘zbek oyim obrazi bunga yorqin misoldir [4]. Uning badiiyati avtoritar onalik tamoyiliga asoslangan. O‘zbek oyimda o‘zbek onalarining chinakam fazilatlari mujassamlashgan. Bu obraz romanda xarakter darajasiga ko‘tariladi. O‘zbek oyimdagi boshqaruvchanlik xususiyatlari uning oiladagi xatti-harakatlari va gaplarida yaqqol namoyon bo‘ladi.

“Sizning bir o‘g‘lingiz bor... bizning ham birgina tayanar tog‘imiz bor”, degan jumllarida o‘zbek onasining individual baxtdan ko‘ra naslni davom ettirish va ijtimoiy maqomni saqlashga bo‘lgan instinkti yotadi.

Oftob oyim obrazida esa mulohazakorlik, oqilalik va eriga itoatkorlik sifatleri mavjud. Oftob oyim rejali ayol bo‘lib, u har bir ishni turmush o‘rtog‘i bilan kengashgan holda amalga oshiradi.

Abdulla Qodiriy asarlarida ona obrazlari ma’naviyatli, farzand tarbiyasiga beparvo bo‘lmagan, oilaga sadoqatli hamda oilada o‘z o‘rniga va fikr-mulohazasiga ega bo‘lgan tadbirli ayollar sifatida ifodalangan. Bu fazilatlarni, albatta, “O‘tkan kunlar” romanidagi O‘zbek oyim, Oftob oyim, “Mehrobdan chayon” romanidagi Mohlar oyim va Nigor oyim obrazlarida ko‘rish mumkin. Bu ona obrazlari tarbiyachilik va ma’naviy rahbarlik tamoyiliga asoslangan.

Umarali Normatov yozadi: “O‘zbek oyim salbiy qahramon emas, u asriy qoliplar ichida qolgan, lekin samimiy ona. Uning fojiasi — o‘zi himoya qilayotgan qadriyatlarning hayot talablariga zid kelib qolganidadir” [5].

Cho‘lpon nasrida esa ona obrazi statik holatdan dinamik fojiaga ko‘chadi. “Kecha va kunduz”dagi Qurvonbibi bunga misol bo‘la oladi. Bu yerda badiiyatning yetakchi tamoyili matn osti ma’nosi — podtekst hisoblanadi. Qurvonbibining Zebini uzatishdagi passivligi shunchaki xarakter xususiyati emas, balki feodal jamiyatdagi ayolning mutlaq erksizligining isbotidir.

“Zebi yig‘lar edi, ona ham yig‘lar edi... lekin bu yig‘ilar orasida masofa yer bilan osmoncha edi.” Bu yerda Cho‘lpon “ona” tushunchasini ijtimoiy tushkunlik metaforasi darajasiga ko‘taradi.

Cho‘lpon nasriy asarlaridagi ona obrazlarida sabr va matonat tamoyili yaqqol namoyon bo‘ladi. Cho‘lpon yaratgan ona obrazlari turli qiyin sinovlarni boshdan kechiradi. Jaholat, erksizlik va faqirlikdan aziyat chekadi va mana shu qiyinchiliklar yo‘lida sabr-bardoshini namoyon qiladi.

Umuman olganda, jadid nasriy asarlarida ona obrazlari realizmning yaqqol ko‘rinishidir. Bu obrazlarda haqiqiy o‘zbek onalariga xos bo‘lgan fidokorlik, g‘amxo‘rlik, sabr-matonat, mehr-muruvvat sifatleri mujassamdir.

Ona timsoli nasrda badiiy vositalar yordamida boy va chuqur tasvirlangan. Tasviriy vositalar, xarakter tavsifi, monologlar va dialoglar orqali ona xarakterining ichki dunyosi, hissiy kechinmalari va axloqiy qadriyatlari o‘quvchiga yetkazilgan. Masalan, Abdulla Qodiriyning asarlarida ona obrazining ichki monologlari orqali uning sabr-toqat, fidoyilik va mehribonlik xususiyatlari badiiy-estetik jihatdan ochib berilgan.

Ona timsoli orqali adiblar oiladagi qadriyatlarni, farzand tarbiyasini va milliy uyg‘onish g‘oyalarini tasvirlaganlar. Shu bilan birga, xarakter tavsifi orqali ona ruhiy kechinmalari va ijtimoiy vaziyatlar ifodalangan. Tasviriy vositalar ona obrazini o‘quvchi ongida jonli va aniq

timsol sifatida shakllantiradi. Dialoglar orqali ona va farzand, ona va jamiyat o'rtasidagi munosabatlar ochib berilib, adabiyotda ona timsolining pedagogik va ijtimoiy funksiyasi namoyon bo'ladi. Monologlar orqali esa ona ichki dunyosi, hissiy iztiroblari va axloqiy qarorlari badiiy tarzda yetkazilgan. Shu tariqa, badiiy vositalar yordamida ona timsoli nafaqat xarakter va ruhiy holatni, balki o'sha davr jamiyatidagi qadriyatlar va muammolarni aks ettiruvchi vosita sifatida ishlatilgan.

Ona timsoli o'zbek nasrida pedagogik va ijtimoiy ahamiyatga ega. U farzand tarbiyasida va jamiyatdagi axloqiy qadriyatlarni saqlashda markaziy rol o'ynaydi. Masalan, Cho'lpon asarlarida ona obrazining pedagogik funksiyasi uning farzandlar tarbiyasida, milliy qadriyatlar va urf-odatlarini saqlashda ifodalanadi. Ona xarakteri orqali adiblar oilaviy va ijtimoiy qadriyatlarni targ'ib qilganlar. U farzandga sabr-toqat, fidoyilik, mehnatsevarlik va milliy uyg'onish g'oyalari singdiradi. Shu bilan birga, ona timsoli jamiyatda ayolning ma'naviy va axloqiy mas'uliyatini ko'rsatadi.

Ona obrazining pedagogik va ijtimoiy ahamiyati badiiy-estetik vositalar orqali ochib berilgan, jumladan, xarakter tavsifi, monolog va dialoglar yordamida. Bu esa o'quvchiga ona timsolining faqat oilaviy emas, balki jamiyatdagi ijtimoiy funksiyasini ham anglash imkonini beradi. Shuningdek, ona timsoli orqali adiblar o'quvchilarga axloqiy va ma'naviy tarbiya g'oyalari yetkazganlar. Shu tariqa, pedagogik va ijtimoiy ahamiyat ona obrazini nafaqat badiiy, balki ma'naviy va ijtimoiy vosita sifatida namoyon qilgan.

Mazkur tadqiqot asosida XX asrning birinchi yarmigacha o'zbek nasrida ona timsolining badiiy-estetik, g'oyaviy va ijtimoiy ahamiyati aniqlangan. Ona timsoli mehribonlik, sabr-toqat, fidoyilik, fojiviy iztirob va milliy qadriyatlar bilan bog'liq holda tasvirlangan. Badiiy vositalar orqali ona xarakteri chuqur ochilgan, monolog, dialog va xarakter tavsifi yordamida uning ichki dunyosi va ijtimoiy funksiyasi yetkazilgan. Ona timsoli farzand tarbiyasi, jamiyatdagi axloqiy qadriyatlarni saqlash va milliy uyg'onish g'oyalari ifodalashda markaziy rol o'ynagan.

Shu bilan birga, nasrda ona timsoli fojiviy va ijtimoiy iztiroblar bilan chambarchas bog'liq bo'lib, urush, qashshoqlik va siyosiy o'zgarishlar fonida shakllangan. Badiiy-estetik vositalar orqali ona timsoli o'quvchiga jonli va aniq timsol sifatida yetkazilgan. Pedagogik va ijtimoiy ahamiyati orqali ona obrazining o'zbek nasridagi funksiyasi keng qamrovli bo'lib, adabiyotshunoslik va ma'naviy tarbiya nuqtayi nazaridan muhimdir. Shu sababli XX asrning birinchi yarmigacha bo'lgan davr o'zbek nasrida ona timsolini o'rganish nafaqat badiiy, balki ijtimoiy va ilmiy ahamiyatga ham ega.

Muhokama va natijalar

Tadqiqot natijalari ko'rsatdiki, XX asrning birinchi yarmigacha o'zbek nasrida ona timsoli nafaqat oilaviy figura, balki jamiyatdagi axloqiy, pedagogik va ma'naviy qadriyatlarning timsoli sifatida markaziy o'rin tutgan. O'rganilgan adabiy manbalar, xususan, Abdulla Qodiriy, Cho'lpon va Oybek asarlari ona obrazining bir nechta yetakchi tamoyillari mavjudligini tasdiqlaydi.

Birinchi tamoyil sifatida ona mehribon, sabr-toqatli va fidoyi shaxs sifatida tasvirlangan bo'lib, u farzand tarbiyasi va oilaviy barqarorlikning markazida turadi. Ikkinchi tamoyil — ona milliy qadriyat va madaniyat bilan bog'liq timsol sifatida ochib berilganidir. Jadid va milliy uyg'onish g'oyalari ona xarakteri orqali aks etgan, bu esa adabiyotda milliy ong va ma'naviy uyg'onish hissini shakllantirgan. Uchinchi tamoyil — ona fojiviy va ijtimoiy iztiroblar fonida tasvirlanganidir. Urush, qashshoqlik va siyosiy o'zgarishlar ona xarakterining iztiroblari va bardoshini badiiy-estetik vositalar yordamida ochib beradi. To'rtinchi tamoyil esa ona pedagogik va ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lib, u farzand tarbiyasida, jamiyatdagi axloqiy qadriyatlarni saqlashda va ma'naviy tarbiyaning yetakchi manbai sifatida namoyon bo'ladi.

Shuningdek, ona obrazining badiiy-estetik mohiyati uning milliy qadriyatlar bilan bog'liqligi va pedagogik funksiyasida ham namoyon bo'lgan. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, XX asrning birinchi yarmigacha bo'lgan davr o'zbek nasrida ona timsoli nafaqat badiiy tafakkur

mahsuli, balki jamiyat va oiladagi ma'naviy me'yorlarni aks ettiruvchi vosita sifatida ham ishlatilgan.

Muhokama natijalari shuni ko'rsatadiki, ona timsoli o'quvchida mehr, fidoyilik va milliy uyg'onish hissini shakllantirishda samarali vosita bo'lgan. Tadqiqotdan kelib chiqadigan ilmiy ahamiyat shundaki, ona obrazini o'rganish XX asr o'zbek nasrining badiiy-estetik xususiyatlarini, jamiyat va oiladagi axloqiy qadriyatlarni chuqur anglash imkonini beradi.

Shu bilan birga, natijalar adabiyotshunoslar uchun kelajakdagi tadqiqotlarda ona timsolining badiiy va ijtimoiy funksiyasini yanada kengroq o'rganishga zamin yaratadi.

Xulosa

XX asrning birinchi yarmigacha o'zbek nasrida ona timsoli badiiy-estetik, g'oyaviy va ijtimoiy jihatdan markaziy o'rin tutganligi tadqiqot natijalari orqali aniqlangan. Ona obrazining asosiy xususiyatlari mehribonlik, sabr-toqat, fidoyilik va farzand tarbiyasidagi mas'uliyatdir. Shu bilan birga, u milliy qadriyatlar va madaniyat bilan chambarchas bog'liq bo'lib, adiblar ona timsoli orqali milliy uyg'onish va ma'naviy tarbiya g'oyalarini ifodalaganlar. Ona timsolining fojiviy va ijtimoiy iztiroblari o'sha davr urushlari, qashshoqlik va siyosiy o'zgarishlar fonida tasvirlangan. Badiiy vositalar — tasviriy ifoda, xarakter tavsifi, monolog va dialoglar yordamida ona xarakterining ichki dunyosi va jamiyatdagi roli o'quvchiga yetkazilgan. Shuningdek, ona timsolining pedagogik va ijtimoiy ahamiyati uning farzand tarbiyasida va jamiyatdagi axloqiy qadriyatlarni saqlashdagi o'rnida namoyon bo'lgan. Umuman olganda, ona obrazini o'rganish XX asrning birinchi yarmidagi o'zbek nasrining badiiy, ma'naviy va ijtimoiy qadriyatlarini chuqur tushunishga imkon beradi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, ona timsoli nafaqat o'sha davr adabiyotining muhim badiiy elementi, balki jamiyatning axloqiy va pedagogik maskani sifatida ham katta ahamiyatga ega. Shu sababli ona obrazini o'rganish o'zbek nasrining rivojlanishi va milliy qadriyatlarning badiiy ifodasini yanada chuqur tahlil qilish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Sultonov I. O'zbek adabiyotshunosligi masalalari // O'zbek tili va adabiyoti. – 2010.
2. Mirzayeva S. XX asr boshidagi o'zbek nasrida psixologizm muammosi: filol. fan. d-ri dis. ... – Toshkent, 2018.
3. Karimov N. XX asr adabiyoti manzaralari. – Toshkent: O'zbekiston, 2008.
4. Qodiriy A. O'tkan kunlar: roman. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi NMIU, 2019.
5. Normatov U. Qodiriy bog'i. – Toshkent: Ma'naviyat, 1995.